

**De zoogenaamde vier-jaarlijksche verdeeling
van de hemrik,**

door dr. O. POSTMA.

Tot de gedeelten uit de oude Friesche wetten, die het meest de aandacht hebben getrokken, behooren zeker de artikelen uit het Westerlauwersche „Schoutenrecht”, welke betrekking hebben op de verdeeling van de hemrik. Dit Schoutenrecht, welke minder juiste naam (in plaats van: Landrecht) sedert Von Richthofen burgerrecht verkreeg, komt gedrukt voor in den ouden (zeldzamen) druk van het laatst der 15e eeuw en verder, hiernaar bewerkt, bij Schotanus, Wierdsma en Brantsma en Von Richthofen.

In de tweede plaats vindt men het uitgegeven in de Oude Friesche Wetten, tweede deel, 1e stuk, van de Haan Hettema, bewerkt naar een handschrift van 1464: „Jus municipale Frisonum”.¹⁾

Naast den incunabel bovengenoemd en dit handschrift bestaat

---

¹⁾ Uitgegeven door het Friesch Genootschap, Leeuwarden, 1847.

er echter nog een derde bron, n.l. het handschrift van Junius in de bibl. Bodleiana te Oxford. ¹⁾

Men heeft dus drie verschillende lezingen van het zoogenaamde Schoutenrecht in den ouden druk en de beide handschriften, welke drie bronnen hier en daar nog al iets uiteenloopen. De artikelen hieruit, die betrekking hebben op de verdeling van de hemrik zijn naast elkaar afgedrukt bij Swart ²⁾ en wel genomen: 1. uit de Fr. Rechtquellen van Von Richt-hofen; 2. uit de uitgave van de Friesche wetten van de Haan Hettema; 3. naar een afschrift door Siebs gemaakt van het handschrift van Junius. Bij vergelijking van deze afdrucken met den incunabel en het handschrift „Jus municipale” (beide te Leeuwarden aanwezig) en het facsimile van het handschrift van Junius te Groningen, bleek mij echter dat zij nog wel eens iets van het oorspronkelijke afweken. Ik plaats ze hier nog eens naar eigen lezing naast elkaar, met de vertaling, waarbij ik grootendeels Telting gevolgd ben. ³⁾ De vertaling sluit zich aan bij den eersten text; wanneer de andere belangrijke afwijkingen vertoonen, zijn deze afwijkingen in de vertaling door [ ] aan gegeven.

Met de leestekens is het een eenigszins lastig geval; terwijl er in den ouden druk een al te onregelmatig gebruik van is gemaakt, ontbreken ze in het handschrift „Jus municipale” bijna geheel. Ter wille van de leesbaarheid heb ik mij dan ook afwijkingen veroorloofd, al hoewel in mindere mate dan Von Richt-hofen en de Haan Hettema. De, waarschijnlijk vergeten, beginhoofdletters, zijn in den eersten text ingevoegd.

In den ouden druk begint n.l. ieder der vier artikelen of paragrafen met de woorden: „It is riucht”; daarvan is gemaakt: „Dit is riucht”. ⁴⁾ De nummering dezer artikelen, die men bij bovengenoemde uitgevers aantreft, heb ik weggelaten, daar zij in het handschrift ontbreekt en in het exemplaar van den ouden druk, dat ik zag, later is bijgeschreven. ⁵⁾

¹⁾ Ms. Jun. No. 49. Zie hierover Th. Siebs, Westfriesische Studiën, Abh. d. Kön. Ak. v. Wiss. z. Berlin, 1895.

²⁾ F. Swart, Zur friesischen Agrargeschichte. Lpzg. 1910. p. 145 v.v.

³⁾ I. Telting. Schets van het oud-Friesche privaatrecht, Themis. XXXV. 1874. p. 189, v.v.

⁴⁾ Een enkele maal staat er ook „At is riucht” in plaats van „Dat is riucht”.

⁵⁾ Bij Von Richt-hofen zijn het de §§ 31—34.

I.

Oude druk.

Van helghene en hofguede to delane.

Dit is riucht dat oen da himrick, deer dis santis ende dis koninges, ende des huismannes land oenienth ende leyt, dat hyt dis fiarda ieris dela moet, alsoe fyr dat di clagere deer se, deer dat oppe dae helgem bringe, dat dyo ieertale om commen se ende hiit mit mara riucht dela schil, dan hit langera aldus oendeeld staen schil. Soe schil hi to da tinge efter toelfta dey tinghes biginna, ende syn land meta mit riuchta wirde, mit sine thiuchmanne. Iefse sine eed nellet ontfaen, dat hi da tinge alle fiower tingia schil; to da fyfta tinge soe is hy nyer dine eed to suarane, ende syn deel to nimane, en to winane, soe hiit bilia schil; iof hit soe comt, dat hi da fiif tinge eer dae festa naet tingia moge, so moet hi in der festa aefta ban leda om een hemrick deel, al ont hit fol bi-tinget is.

Van helgena en hofguede to delane.

Dit is riucht om eenre hemrick deel deerma bigint itta fiifta dinge, efter toelfta dei, dat di schelta moet omme saun nacht aefte ban leda al tida fiifta tinge, al ont dy mensingeed swerren is. Soe ist riucht dat di aesgha

II.

Jus municipale Frisonum.

Fan des koninges erwe.

Dit is riocht andere hemmerke deer des sandes ende des koninges eerue ende des huusmans oen leith dat hyz des fiarda ieris dela moet, is dat dy claghere aldeer se, deer dat op dae helghum bringe dat dio ieertele omcommen se, ende hy mey mara riochte dela schelle, dan hit lengra aldus oendeeld staen schel dat dy clagere habba ayn iefta afte onderhewa ende truch strinze de ritherne, soe schel hy eta thinge efter toelfta dey des things bigonna ende syn land naten mey riochta gretwerde mei synen thyngmanne greta. Ief ze nellat sine eed oenfaen, dat hi dae fiouwer thing alle thingia scel; etta fyfta thyng, so is hy nyaer den eed toe swerrane ende syn deel to winnane, dan hys deer oenberra schel. Ief hit soe comt dat hi dae fyff thingh eerder festa naet thyngia ney mey, so moet hy in der festa afte ban leda omme hemmerke deel al ont hit ful thinget is.

Fan da hemmerke dele.

Dit is riocht omme ener hemmerke deel deer ma bigont etta afte thinghe efter toelifta dey, dat di schelta moet al omme sauwen nacht afte ban leda, al ti dae fyfte thyng, ont dy mensingeed swerren is. Soe ist riocht,

III.

Handschrift van Junius.

Thit is riucht an there hemmerke ther thes santes land and thes koninges and thes huskerles onlent and leith, thet¹⁾ hi thes fiarda jeris under dele kuma scel, thet thi clagere ther se and hit uppa helegum bringe up thet thi u jer tele umbe kumen se und hi mith riochte undela scelle than hit langera aldus wesa scelle thet thi clagere habe ain ieftha unde hewa and so schil hi etta thinge efter tuolefta dei thinges biginna and sin land meta mit riochta grethwerde mit sine thingmanne. Ief hia sinne eth ni wollat unfan, thet hi tha fiower thing thingia scel etta fifta thinge, so is hi niar thenne eth ti swerane sinne del ti winnane ther is therwia scelle. Of hit so kume thet hi tha fif thing thingia ni mughe er there festa, so moet hi an there festa efte ban leda umbe tha hemmerke al unt hit ful bithingat ist.

Thit is riucht umbe en hemmerke del therma bigent etta etta thinge efter tolefta dei thet thi sculta moth al umbe sowen nacht etta ban leda ti tha fifta thinge unt thi eth sworn is. Thit is riucht thet di asega dela

¹⁾ „thz” is telkens als „thet” gelezen.

Overzetting.

Dit is recht dat aan de hemrik, waar des heiligen en des konings en des huismans land aan grensten ligt, dat hij het des vierden jaars deelen moet alzoo ver als de klager daar zij, die het op de heiligen zwere, dat het jaartal omgekomen zij en hij 't met meer recht deelen zal dan het langer aldus ongedeeld blijven zal [dat de klager hebbe eigendom of echt leen en truchstrinzede(?) runderen.]. Zoo zal hij tot het ding na den twaalfden dag het ding beginnen en zijn land meten met rechte waarde met zijn dingmannen. of: [zijn bureu met rechte klaagwoorden met zijn dingmannen aanspreken.] Indien zij zijn eed niet willen ontvangen, dat hij de dingen alle vier dingen zal; tot het vijfde ding zoo is hij nader den eed te zweren en zijn deel te nemen en te winnen, dan dat hij het missen zal; indien het zoo komt, dat hij de vijf dingen voor de vasten nietdingen moge, zoo moet hij in de vasten echten ban leiden om een hemrikdeel, totdat het vol bedingd is.

Dit is recht om een hemrikdeel daar men begint bij het vijfde ding na den twaalfden dag, dat de schout moet om de zeven nachten echten ban leiden al tot het vijfde ding, totdat de vermengingseed gezworen is. Zoo is 't recht dat de asega heeft te oordeelen, dat zij van

I.

aegh toe delane, dat hya schillet itta haud bighinna bi evennacht, bi sinte benedictus; buppa der clesie schellet hya alle deeld habba truch dat dyo kw oen den field schil dat aegh di schelta toe bannen dat set alsoe laste. Soe ist riucht dat di schelta dat fregia schil, her hya so deen hadde als him di aesga deeld; iefse also naet deen hadde, so aegh hi aller husekem tweer schillingen wr to delen. So aegh di schelta dae biwysda bota toe monien, fyower thing om saun nachta, ende dat fyfte thing to hiara fordele, ende deer to tingiane da ban. Soe ist riucht ief ma da acht schillingen naet wt achtia moet, dat di aesgha schel twa pond dae grewa toe dela ende dae schelta X schellinge. Soe ist riucht dat hi da boete it aller manlikum mit sonderinga eed winna schil.

Dit is riucht iof di hemrick oen deeld is ontsumeris nacht, so is dera allerlyck, deer des weygeret da grewa twa pond schieldich.

Van tinge om eerwe toe delane.

Dit is riucht, ief dae lyoed enich on willich se, dat hi dela nelle, so schil di schelta dis onwilliga deel waria, ende mitta williga an field fara, ende da hemrick deer mede dela.

II.

dat di aesga toe delane aegh, dat hia schellet et ta handa bigonna by ewennachte buppa the cliszie alle delet hadde, omdat dio ku an field schel. Truch dat aegh di scelta toe bannane, dat hia also laetste. Soe ist riocht, dat di scelta des monia scel et ewennachte, her hia soe deen hadde soe naet, als hem dy aesga deelde. Habbet hia naet alsoe deen soe aegh hem di aesga et aller huusna likum tweer scillingen ti delane; soe aegh di scelta dere bewiseda boete toe moniane fiouwer thing, al omme sauwen nacht, ende dat fyfte ti da fordeele ende deer dae ban betioga. Soe ist riucht, ief ma dae achte scillingen wt achte ne moet dat di aesga scel twa pond dela di greuwa, dae scelta tiaen scillingen. Soe ist riocht, dat hi dae boete et aller manna likim winna scel mey sondriga eede.

Dit is riocht, ief hio hemmerke oendeeld is et someres nacht, dat dae eelkerlijk, deer dat werde, is dae grewa twa pond scioldich.

Soe ist riocht, ief der liodena emma onwillich is dat hi naet dela nelle, dat di schelta schol dis onwilliga deel nyma ende mey dae williga oen fiulda fara, ende dae hemmerke dela.

III.

scel thet hia scelle etta hande bigenna bi ewen nachte buppa thet lidse alle delet hadde, thur thet thet thiu ku an thine feld scel, thet ach thi sculta ti ban-nane thet hia also leste. So is thet riucht, thet ti scelta thes monia scel eth ewennachte hwo-derso hia so den hadde so him thi asega delde.

Ief hia so den ni habbet, so ach hi hem thi asega et aller tuene scillingar ti delane and thet fifte thing ti hiare fordele and thet ti tiugane thet¹⁾ ban. So ist riocht, iefma tha achte scil-lingar ut etta ni wolle, thet thi asega scel tua pund dela tha grewa tha sculta tian scillinger. So ist riocht, thet hi tha bote et allar mannalikum mith sun-derga tiuge winna scel.

This is riucht jef thiu hem-merke unedeled is et sumeris, so thera allarlik ther thes wernde tha grewa tua pund sceldich.

This is riocht jef thera enech unwillich is thet hi ni dela ni wolle, thet thi scelta thes un-willa gaden waria scel and mith tha williga and fled fara ande tha hemmerke mit tham dela.²⁾

¹⁾ Er staat: „thz”.

²⁾ In het laatste gedeelte komen blijkbaar nog al eenige schrijffouten over.

boven af zullen beginnen bij evennacht, bij Sint Benedictus; boven de afsluiting zullen zij allen gedeeld hebben omdat de koe in het veld moet, dat heeft de schout te bannen dat zij het alzoovolbrengen. Zoo is 't recht dat de schout dat vragen zal [bij evennacht], of zij zoo gedaan hebben als hun de asega gewezen heeft; als zij niet zoo gedaan hebben, zoo heeft hij ieder huis twee schellingen boete op te leggen. Zoo heeft de schout de toegewezen boete te manen, vier dingen, telkens na zeven nachten, en het vijfde ding tot hun huis en daar te dingen den ban. Zoo is 't recht indien men de acht schellingen niet invorderen kan, dat de asega zal twee pond den graaf toewijzen en den schout 10 schellingen. Zoo is 't recht, dat hij de boete van ieder met afzonderlijken eed winnen zal.

Dit is recht, indien de hem-rik ongedeeld is tot zomersnacht, zoo is ieder hunner die dit weigert den graaf twee pond schuldig.

Dit is recht, indien iemand der lieden onwillig zij, dat hij niet deelen wil, zoo zal de schout des onwilligen deel bewaren, en met de willigen in het veld varen, en de hemrik daarmede deelen.

Wat de overzetting aangaat, hierbij hebben twee uitdrukkingen steeds bijzondere moeilijkheid gegeven, n.l. de woorden „buppa der clesie”, die in alle drie lezingen voorkomt (al is het dan in III misvormd) en het woord „truchstrinzede” (want dit zal wel één woord moeten zijn) in II.

Het woord „clesie” is, nadat verschillende weinig bevredigende oplossingen waren gegeven, verklaard door Van Blom als beteekenende „hek tot afsluiting”. Men vindt deze uitdrukking gebruikt voor de hekken op de dijken staande, waarmee het buitendijksland bevredigd werd. ¹⁾ „Buppa der clesie” wordt dus nu door Van Blom, en op zijn voorbeeld door Swart, overgezet als „buiten de afsluiting”, hetwelk dan zou beteekenen: buiten de afsluitingshekken, die het bouwland in of nabij den kom van het dorp scheidden van het omringende weiland. Het land gelegen „buppa der clesie” zou dus eenvoudig beteekenen: het grasland. Met deze verklaring van het woord „buppa” kan ik mij echter niet vereenigen. „Buppa” of „boven” beteekent m.i. hier niet „buiten”, maar eerder „binnen”, eigenlijk: „aan den dorpskant van”. Het is waar dat „boven” *bij een plaatsnaam gebruikt* ook wel kan beteekenen „verder weg dan”, maar dan zijn het steeds plaatsen op eenigen afstand gelegen en het woord wordt niet gebruikt voor aanduidingen binnen de grenzen van een dorpsgebied. Binnen het beperkte dorpsgebied beteekent het steeds: „dichter bij de kom”, in verband met het feit dat het dorp zelf in den regel op een hoogte stond (in de kleistreken op een terp). Zoo moet men ook verklaren dat een dorp „haud” (hoofd) van een hemrik genoemd wordt. ²⁾; zoo ook wordt duidelijk de uitdrukking in text I: „dat hya schillet itta haud bighinna”. De verdeeling van het land moet dus

---

¹⁾ Zie: Mr. Ph. Van Blom „De dorpgemeenten in Friesland”; De Vrije Fries XIV, p. 358. De heer S. v. d. Burg te Makkum was zoo vriendelijk mij mede te deelen dat „clesie” of „clesiehek” ook de naam is, waarmee in Leeuwarderadeel de hekken op den Swettedijk van de voorm. Middelsee werden of worden aangeduid. Waarschijnlijk werd in vrij wel denzelfden zin het woord „clesinge” gebruikt. In het Dijkage-boek (R. A. Leeuwarden) vindt men (fol. 167 en 230) gesproken van „moncke (of monicke) clesinge” als scheiding van twee dijkgraafschappen.

²⁾ Zie: Von Richthofen „Friesische Rechtsquellen”, p. 415.

beginnen van het dorp uit.¹⁾ De lezing „et ta hande” in II en III moet dus volgens deze opvatting als foutief beschouwd worden; trouwens, wat zou het moeten beteekenen?

Voorbeelden van het gebruik van het woord „boven” in bedoelden zin zijn er vele. Al in de 10e eeuw vindt men tegenover elkaar gesteld: „in exteriori Thribergi” en „in superiori vero Thribergi”.²⁾ Geheel overeenkomstig met de aanwijzing „buppa der clesie” zijn de uitdrukkingen in de Groninger Clauwregisters van de 16e, 17e en 18e eeuw: „op dat Zant boven de korle (korenweg?)” en „op dat Zandt buiten de korle”; „In de Rijp boven de wech” en „In de Rijp buten de wech”. Nog duidelijker: „Item op 't Zandt beneden offte buten de Corlle” en „Boven de Corlitt op 't Sandt”. Dit zijn telkens twee „cluftten” van hetzelfde dorp.

Zoo ook in de Beneficiaalboeken: „2 pondemaeten, die daer wandelen, dat eenen jaer boven ende dat ander buyten”³⁾. In de prov. Groningen, te Siddeburen: „zoowel buiten als boven in ackertal liggende”⁴⁾; in deze provincie heeft men ook de plaatsnamen: Upwierde en Uitwierde. Vergelijk nog hiermee de friesche uitdrukking: „boppen-bûthús” = het bovenste deel van den veestal d.i. het deel dichtst bij de woonkamers gelegen.⁵⁾

Maar als nu „buppa” beteekent „aan den dorpskant van”, wat zijn dan die hekken, welke de „clesie” voorstellen? De hekken om de kom van het dorp heen, zooals Van Blom zich die dacht, kunnen het niet zijn; dan zouden de woorden „truch dat dyo kw oen den field schil” geen zin hebben. Mijn onderstelling is, dat het de hekken zijn, die de fennen van de mieden scheidten, het weiland van het hooiland. Meer dan tegenwoordig vormden dit vroeger twee scherp onderscheiden gedeelten van het dorpsgrasland.

¹⁾ Zulk een voorschrift betreffende de volgorde kwam meer voor; bij verdeling van een boedel moest juist het verste land eerst verdeeld worden. (Fr. Rechtsq., p. 399).

²⁾ R. Kötzschke „Die Urbare der Abtei Werden” .Bonn. 1906, p. 48 en 54.

³⁾ B., p. 89b.

⁴⁾ Mr. H. O. Feith „Het Groninger Beklemrecht”.

⁵⁾ Zie over dit onderwerp nog: J. J. Hof „Meiënoar op en útgean”. Swanneblommen „Tiidskr. f. fryske tael- en skiedk.”, 1e Jierg. 2e Jette, p. 67.

Het hoogere meer nabij gelegen land werd in den regel als weiland, het lagere verder weg gelegen als hooiland gebruikt. Nog in veel lateren tijd waren er grootere velden bijeengelegen hooilanden, waarvan de perceelen aan verschillende eigenaars behorende, voor een deel slechts door doelen (greppels) onderling gescheiden waren. Maar het weiland moet natuurlijk van deze hooilanden wèl goed gescheiden zijn geweest, in hoofdzaak waarschijnlijk door slooten, maar toch ook gedeeltelijk door hekken. Enkele malen is er van zulk een hek sprake. Zoo vindt men te Makkum: 2 $\frac{1}{2}$ pondemaat „bij de Hemmens Hekke” en 16 einse „bij 't Hek van de Hemmen.”¹⁾ Deze „Hemmen” nu vormden zulk een aaneengesloten veld hooilanden.

Waarschijnlijk wordt ook op zulk een hek gedoeld als er in de Beneficialboeken sprake is van „Heckmeede” of „Heckmeeden” bij Wirdum of van „Heeklandt” bij Oosterend²⁾. Dat het land naar een hek genoemd wordt, komt meer voor. In een zijlregister betrekking hebbende op de omgeving van Oltersum (prov. Groningen) vond ik: „Item Tiarks venne naest bij de hecke IX furlingen” en later „Tiarckes heeck 9 furlingen”. Verder: „Werum 3 hecken 17 fur”: en: „die hecke, die hebben wij gereeckent binnen de drie stige grase . . . want de vennen en hecken lange Jaaren totten convente hebben gehoord”. Later weer: „Item die hecken venne”.³⁾

De tweede moeilijkheid bij de overzetting, betreffende het woord „truchstrinzede”, heb ook ik niet kunnen oplossen. Wel waag ik het als mijn opinie uit te spreken dat Van Helten⁴⁾ het geheel mis heeft, als hij bij „truchstrinzede ritherne” denkt aan een meetinstrument, waarbij „aan strengen gesneden runderleer” zou te pas komen. Ongetwijfeld wordt hier gedoeld op runderen, niet op runderleer; en misschien is de bedoeling, dat de klager runderen moet hebben, die hij „door den winter heeft

¹⁾ Zie: „Biljetten van Verkoping der Vastigheden van de Pastorien, enz.” van 1761 en volg. jaren; ook „Floreenregister van Wonseradeel.”

²⁾ Zie B. p. 79a, 79b, 80a, 81a, 81b, 82a, 83a, 400b.

³⁾ H. 321. Bibl. Rijks Un. te Groningen.

⁴⁾ Zie: W. L. van Helten „Zur lexicologie des alt westfriesischen”. Verk. Kon. Ac. v. Wet, Afd. Lett. N. Reeks I.

⁵⁾ Het woord „truchstrinzede” zal samenhangen met het Deutsche „durchgestrenget”, waarvan wel bij landerijen sprake is; maar dit woord is evenmin geheel helder.

gehaald" of zelf heeft opgefokt, zoodat uitgesloten is, dat hij runderen van een ander, of voor deze gelegenheid aangekochte, in het weiland, dat hij wenscht te verwerven, zal drijven. ¹⁾

II.

Nu de verklaring van de zaak als geheel, zooals die in de bovenstaande artikelen van de oude friesche wet tot uitdrukking komt. Afgezien van de beide bovenstaande moeilijkheden, schijnt de zin vrij duidelijk.

De hemrik, grasland zooals blijkt, moet om de vier jaar verdeeld worden, als een der dorpsgenooten het verlangt. Deze verdeeling wordt door den asega uitgevoerd in opdracht van den schout.

Men moet dus haast wel aannemen, dat de hemrik hier voorstelt, zooals de bekende uitgevers der oude friesche wetten, Wierdsma en Brantsma, het uitdrukten: „een groote streek weidland, hetwelk een geheel dorp te samen heeft”.

Meer in het bijzonder heeft zich Acker Stratingh met deze zaak bezig gehouden. ²⁾ De hemrik stelt volgens hem dat deel van den dorpsgrond voor, dat gemeenschappelijk eigendom was, maar niet gemeenschappelijk gebruikt werd; in tegenstelling met het bouwland, dat particulier eigendom was en in particulier gebruik, en de meenscharren, die gemeenschappelijk eigendom waren en ook gemeenschappelijk werden gebruikt.

Zoo ongeveer is ook de opvatting van Telling, Van Blom en Swart. De eerste zegt: „Behoudens enkele duisterheden ³⁾ is de zin dezer plaats over 't algemeen zeer duidelijk. Zooals uit de woorden „truch dat dyo kw oen den field schil” blijkt, hebben wij hier te doen met weilanden, die aan de dorpsingezetenen gemeenschappelijk toebehoorden, doch waarvan ieder een afzonderlijk deel in gebruik had. Om de vier jaren moeten die landerijen opnieuw verdeeld worden. Ieder der medegeregtigden kon die verdeeling in regten vorderen; men moest met de verdeeling aan het boveneinde der hemrik, welke naast aan

¹⁾ In streken, waar marken zijn, komt het meermalen voor, dat men zooveel koeien op het gemeene veld mag drijven, als men des winters heeft kunnen voeden.

²⁾ Dr. G. Acker Stratingh, „Marken in Friesland”, Versl. Kon. Ak. v. Wet. Afd. Lett. IX, p. 49.

³⁾ Boven gedeeltelijk besproken.

het dorp gelegen was, beginnen en wel met dag- en nacht-evening of St. Benedictus, d.i. 21 Maart¹⁾). Wanneer aan het bevel tot verdeeling niet voldaan werd, verviel ieder huis in een boete van twee schellingen, welke bij wanbetaling na viermaal herhaalde aanmaning tot acht schellingen klom. Had de verdeeling met den langsten dag nog geen plaats gehad, dan moesten de weigerachtigen den graaftwee pond betalen. Waren er sommigen onwillig, anderen bereid, dan nam de schout het deel van den weigerachtige in zijn bezit, en ging met de overigen tot de verdeeling over”.

Nu is echter vooral door Van Apeldoorn²⁾ de aandacht er op gevestigd, dat „hemrik” in den regel niet een bepaald deel van den dorpsgrond, maar het geheele gebied daarvan beteekende. Inderdaad zijn daar tallooze voorbeelden van te vinden, zoowel voor streken, waar nog in lateren tijd gemeene gronden waren, als voor streken, waar dit niet het geval was; echter, voor zoover mij bekend is, alleen in friesche gewesten of daaraan grenzende, als Goregt en Westerwolde.

Daarnaast kan het woord „hemrik” echter ook de beteekenis hebben van gemeenschappelijken grond; deze beteekenis moet het, volgens Van Apeldoorn, ook in boven aangehaalde artikelen der oude friesche wetten hebben; andere bewijsplaatsen daarvoor haalt hij niet aan.

Intusschen zijn deze wel te vinden: in Westerwolde, het op de grens van Friesch en Saksisch gebied gelegen zuid-oostelijk deel van Groningen, wordt het woord „hammark” of „hammerick”, in afwisseling met het Saksische „mark”, „marke” of „markte” in de beide beteekenissen gebruikt, die ook dit laatste woord geregeld heeft; n.l. het kan zoowel beteekenen: de gemeenschappelijke weide, heide enz., als ook het geheele tot een buurschap behoorende gebied.

---

¹⁾ I. c. p. 191. In verband met text II lijkt het mij waarschijnlijk dat de bedoeling is, dat het op dien datum *geschied moet zijn*. Als de opvatting, die straks verdedigd zal worden, juist is, kan het trouwens zeer goed in één dag afloopen.

²⁾ Prof. Mr. L. J. van Apeldoorn „De historische ontwikkeling van het grondbezit in Friesland”. De Vrije Fries XXVII, Afl. III, p. 206 v.v. Zie nog van den zelfden schrijver: „Ontbindende en samenbindende krachten in het Friesche rechtsleven der Middeleeuwen”. Leeuwarden, 1921; p. 12.

Eindelijk kan hemrik, vooral in lateren tijd de beteekenis hebben van de tot een waterschap behorende landerijen of zelfs een gedeelte dijk, dat door een bepaald complex van eigenaren moet onderhouden worden.

In het Westerlandersche Schoutenrecht zou het echter volgens de algemeene opvatting „de gemeene mark” voorstellen, die echter in dien tijd niet meer collectief gebruikt werd.

Maar is deze opvatting juist? Aan deze uitlegging, schijnbaar de eenig mogelijke, zijn zulke groote bezwaren verbonden, dat het onmogelijk schijnt er in te blijven berusten.

Laten wij trachten ons de zaak eens goed voor te stellen. Het weiland (en misschien ook het hooiland, want als er staat, dat het land „boven de afsluiting”, dus het fenland, op 21 Maart verdeeld moet zijn, blijkt daar niet uit dat de meden *niet* verdeeld worden) zou dus om de 4 jaar verdeeld moeten worden. De asega trekt dan met de gerechtigden het veld in en gaat de perceelen, waarschijnlijk door slooten gescheiden ¹⁾, uitdeelen. Als deze perceelen alle even groot waren en de ieder toekomende aandeelen waren onderling gelijk, de zaak zou niet zoo moeilijk zijn. Maar dit was volstrekt niet het geval; het grondbezit der verschillende eigenaars liep zeer uiteen. ²⁾

Dit blijkt uit de voorschriften betreffende de verplichte wapening, afhankelijk van het bezit, en de verschillende te betalen „huuslaga”. Er zou dus om de vier jaar telkens een geheel nieuwe verdeling met nieuwe slooten gemaakt moeten worden, iets wat praktisch zoo goed als onmogelijk zou zijn.

De eenige wijze om aan het bezwaar te ontkomen, schijnt voorloopig het „verdeelen” eenigszins anders op te vatten, namelijk zoo dat het land niet onder de boeren wordt verdeeld, maar de boeren over het land. Wij zouden ons dan kunnen denken, dat er om het dorp heen eenige groote fennen liggen, b.v. een ooster-, zuider-, wester- en noorder-fenne. Verder zijn er een aantal boeren: A, B, C enz.; nu worden A, B en C verwezen naar de oosterfenne, D, E, F, en G naar de zuiderfenne enz. Vier jaar later echter krijgen b.v. D, G, H en I de oosterfenne, A, B, F de zuider enz. Intusschen zou tegen deze op-

¹⁾ Deze waren er ten minste al. Zie Schoutenrecht § 63.

²⁾ Zie Schoutenrecht § 21 en „Vom Wergelde” § 5. Het laatste wetboek sluit zich nauw aan bij het eerste en is dus waarschijnlijk uit ongeveer denzelfden tijd.

vatting vooreerst weer het bezwaar bestaan dat men „van boven af” moet beginnen. En ook overigens zou dit werk voor den asega zeker geen kleinigheid zijn. In veel later tijd nam het verdeelen van een gemeene mark dikwijls jaren in beslag. Verder moeten wij vreezen dat zulk een machtig ingrijpen in iemands bestaan en bedrijf, als deze verdeling van het weiland zou beteekenen, voortdurend aanleiding tot de grootste ontevredenheid zou geven.

Maar er zijn meer bezwaren.

Vooreerst zijn er in de verschillende artikelen van het Westerlandersche Schoutenrecht en andere oude Friesche wetten bepalingen, die schijnen te strijden tegen de vierjaarlijksche verdeling van de hemrik. Zoo in § 5¹⁾ *Van helgene guede naet toe litickiane*: „Dit is riucht, dat dy fria Fresa dat wyta moet oen da hemmerick, deer hy oen eerwed is ende ayn oen synre wer haet, hweer se dis santes ende dis koninges eerwe, dat hy dat wise ende naet ne litikie”. De plaats, waar des heiligen en des konings land ligt, moet dus gewezen worden; maar als die plaats nu telkens verandert?

Verder § 20: „Dit is riucht, dat to der sylroda by da syle dat meenwirik schel wessa wr tria ende sexstich fota.” Dus 63 voet van de zijlroede wordt gemeenschappelijk onderhouden; het overige blijkbaar door de naastlegers. Maar hoe dan weer, als deze om de vier jaar veranderen? Dan over betwist erf, § 35.²⁾ De klager moet het erf aanwijzen „mit steue en mit tiuge”. Verder § 51: „Dit is riucht, ieffta een ouirlandich man sterft, so aech di frana dat gued to ontfaen, ieer ende dey to haldene, iof deer enich synre efter comt fan syn eeruen binna ieer ende binne dey dae eerfnamen toe iaen; ief deer nimmen comt, di frana nym een deel, ende di ora deel to godes tyenst”. Maar *hetzelfde* land zullen de erfgenamen misschien niet kunnen krijgen. Eindelijk § 70, over boedeldeel: „So agen hia in den field to farane ende dat eerwe to delen, dat fyrste aller aerst ende dat neste allerlest.”

Men ziet: nergens blijkt iets van gemeenschappelijk eigendom; integendeel, alles wijst op individueel, vast bezit; de verschillende perceelen van het erfgoed, in § 70, worden achtereen-

1) Wij volgen hier telkens de uitgave van Von Richthofen. Zie p. 388.

2) Met verkeerd opschrift. Fr. Rechtq., p. 392.

volgens verdeeld, alsof men met niemand anders iets te maken heeft. Verder in het wetboek, dat Von Richthofen „Von Wer gelde” betitelt: § 37 „Hweerso een hemmerick maer is al deer da hemmerika gaer commet, so aegh hine to slatane deer, der mit sine lande to comt. Di maer schil acht fotem wyd vessa, dyne aegh nimmen to sellen ner to capien.” Ook dit wijst op individueel eigendom *van het land*, in tegenstelling met de maar of grensloot¹⁾ Ook in de beide wetboeken, die als ouder beschouwd worden dan het Schoutenrecht²⁾ n.l. de XVII kesten en XXIV landrechten vindt men voorschriften, die in dezelfde richting wijzen. Zoo in kest XIV, waarin gezegd wordt, dat iemand die in krijgsgevangenschap geweest is en weer terug komt en „fynt hy syn ayn land, ende hy bikanna moge syn edel ende syn eckeren ende syn faders staten”, dan moet hij, al hebben zijn familieleden dat land ook verkocht of verruild, zijn eigendom terug hebben. Als de hemrik inderdaad om de 4 jaar verdeeld werd, zou het zeker moeilijk geweest zijn, zijn eigendom terug te vinden. In landrecht III vindt men vrijwel dezelfde bepaling. In landrecht II wordt een dergelijk voorschrift gemaakt betreffende het land van een minderjarig kind, dat door de moeder verkocht of verruild wordt. In landrecht V en XXII eindelijk is ook weer sprake van zekere bepaalde landerijen, waarover men het niet eens is: „Dit land, deer du mi aef aeschest onriucht” enz.

In de tweede plaats komt, voor zoover mij bekend is, *nergens elders het geregeld verwisselen van weilanden voor*; als men ergens melding vindt gemaakt van periodieke verloting of geregelde wisseling³⁾ van perceelen land, is het steeds hooiland of bouwland, meestal het eerste. De eenige maal, dat ik in de literatuur in dat geval „wildland” vond genoemd, bleek dit toch afwisselend als bouwland gebruikt te worden.

¹⁾ Zie ook § 29 en § 30.

²⁾ Prof. dr. J. H. Gosses was zoo vriendelijk mij mede te deelen, dat hij den tijd van ontstaan van het Schoutenrecht zou willen stellen tusschen 1134 en 1165; uit § 1 en § 22 is hieromtrent iets af te leiden. Volgens F. Buitenrust Hettema zouden waarschijnlijk de „XVII kesten” dateeren van 1024—1039 en de „XXIV Landrechten” van vóór het einde van de 11e eeuw. [Rechtsgeleerd Magazijn 11.1892, p. 341.]

³⁾ Zooals nog wel b.v. in Rusland, Siberië, Indië plaats vindt.

Als wij verder met Van Apeldoorn ¹⁾ aannemen dat het „wandeland” land, in Friesland vroeger zoo veelvuldig voorkomend, eene reminiscentie is aan het vroegere collectieve eigendoms-, en gebruiksrecht, dan is het wel opmerkelijk, dat ook dit land bijna zonder uitzondering madeland (hooiland) is, voor zoover namelijk de aard er van blijkt. Van de vele malen, dat in de Beneficiaal-boeken van zulk land sprake is, vond ik slechts een of tweemaal, in Zevenwolden, dat het fenland was.

Het schijnt dus wel dat steeds het weiland, zonder den tuschenvorm der periodieke wisseling, direct uit den toestand van collectief eigendom en gebruik in dien van individueel (vast) eigendom en gebruik is overgegaan. ²⁾ Steeds, behalve in het Westerslauwersche Friesland uit den tijd van het Schoutenrecht; — tenzij misschien een andere verklaring van de besproken artikelen gevonden kan worden.

III.

Zulk een verklaring vinden wij, als we ons eenvoudig houden aan de opschriften der artikelen. Deze opschriften, titels, komen vóór zoowel in den ouden druk als in het handschrift „Jus municipale”; in het handschrift van Junius ontbreken ze. Boven zijn ze in text I en II weergegeven; in de Oude Friesche wetten van Wierdsma en Brantsma zijn ze weggelaten, de latere uitgevers hebben ze weer opgenomen.

Tot nog toe heeft niemand, voor zoover mij bekend is, op die opschriften gelet; waarschijnlijk, omdat men meende dat de artikelen zelf duidelijk genoeg de bedoeling uitdrukten, terwijl de opschriften, die vermoedelijk van een lateren tijd zijn dan de wetten, kans hebben onjuist te zijn. Inderdaad zijn er onjuiste bij, maar, naar mij voorkomt, slechts enkele en ik heb geen geval gevonden, waarin *al* de opschriften, behoorende bij een zelfde artikel, blijkbaar tegelijk onjuist waren. (Men vindt n.l. behalve de titels

¹⁾ „De historische ontwikkeling van het grondbezit in Friesland”, p. 216. v.v.

²⁾ Een aardig voorbeeld van de drie toestanden, in klein bestek, naast elkaar vond ik te Garijp in 1679, waar een „saete lants” was, waarvan „wesende de bouwlanden gesepareert doch de fenlanden mandelich met d’saete daer naest gelegen . . . en wervende de mieden van beide plaetsen jaerlijcx met elcanderen”. (Proclamatieboek I van Tietjerksteradeel).

onmiddellijk boven de artikelen geplaatst, in text I en II ook nog een voorin geplaatst register.) En mogen dan de opschriften niet zoo oud zijn als de wetten zelf, uit later tijd dan het einde der 15e eeuw kunnen zij niet zijn, zoodat de samensteller in elk geval heel wat dichterbij den tijd van ontstaan en den tijd van toepassing der wetten was dan wij.

Reden genoeg om aan deze opschriften de noodige aandacht te wijden, nu we met de gewone opvatting vast loopen. Wij vinden nu de volgende opschriften:

I.	II.
<i>Van helghene en hofguede to delane.</i>	<i>Fan des koninges erwe.</i>
<i>Van helghena en hofguede to delane.</i>	<i>Fan da hemmerke dele.</i>
<i>Van tinge om eerwe toe delan.</i> (die in de inhoudsopgave zijn hiermee identiek.)	en in de inhoudsopgave (tyola): <i>Helgen ende koningx gued to delene.</i> <i>Dae hemricks landt to delene.</i> <i>Dae pena deer nath dela wil.</i>

Zooals men ziet, is er telkens sprake van heiligen en hof- of koningsgoed. Naar aanleiding dezer opschriften stellen wij dus de hypothese op: *het is het land van de kerk en van den koning, dat door den asega om de 4 jaar verdeeld wordt; NIET al het grasland of een deel daarvan, dat dan speciaal „de hemrik” zou heeten.*

De naam hemrik is dus in deze artikelen onjuist; het zou slechts een betrekkelijk gering deel van die hemrik zijn dat bedoeld wordt: het kerkeland en domeingood. De vierjaarlijkse verdeling was dus een operatie het best te vergelijken met de tegenwoordige jaarlijksche verhuuring van het kerkeland. Wanneer men over het bezwaar heen stapt, dat in deze artikelen met zoo groote gewichtigheid over het verdeelen van den „hemrik” gesproken wordt, heeft deze hypothese inderdaad veel voor zich. Alle besproken moeilijkheden zijn als met één slag weggevaagd.

Maar er zijn ook positieve gronden aan te voeren, dat het gebruik van het kerkeland en domeingood waarschijnlijk wel op een manier geregeld geweest moet zijn, die veel overeenkomst gehad heeft met de handelwijze in het Schoutenrecht voorgescreven. Hoe heeft men in de 12e eeuw met dat land kunnen doen? Veel kans dat men het, zooals thans, aan den meestbiedende verhuurde, is er zeker niet. Gewone pacht was toen in deze streken nog weinig bekend. Lamprecht stelt de opkomst der vrije landgebruiksvormen (erfpacht, pacht voor het leven en tijdpacht) in de Rijnstreken in de 12e en 13e eeuw. Eerst in het begin van de 13e eeuw wordt daar in oorkonden van tijdpacht gesproken; daar deze meestal wel mondeling zal zijn overgekomen, moet de aanvang echter iets eerder gesteld worden.

In België zijn ook eerst contracten betreffende tijdpacht uit de 13e eeuw aanwezig. Wat ons land aangaat, Fockema Andreae zegt hieromtrent: „Al kwam in de latere middeleeuwen, bedrieg ik mij niet, vooral sinds de 13e eeuw, ook hier te lande de huur wel voor, het duurde toch geruimen tijd voordat zich over dit contract en het daaruit spruitende gebruiksrecht eigen regelen ontwikkelden”.¹⁾ Vóór dien tijd had men in den regel den grond van den heer in gebruik tegen een vasten cijns, al of niet met verplichte diensten; en ook na dien tijd bleef de huur veelal voor een langen tijd standvastig; veranderde bijna niet.

Nu zijn er wel in de oude Friesche wetten een paar artikelen, die op het eerste gezicht den indruk maken, alsof tijdpacht een niet ongewoon instituut was. In § 49 van het Schoutenrecht staat: „Dit is riucht, ief di landsata queth dat hi dat land toe a heer ontfensen hadde, dat di hera nyer is toe witane op da hellighem, hoe langhe dae forwerda se, so di landsata”. De landheer, niet de boer, heeft dan uit te maken „hoe lang de voorwaarde zij”; beteekent dit den duur van het contract? Nu lezen wij echter in hetzelfde artikel (dàar § 48) bij de Haan Hettema: „hwanneer dat deithing omkommen se”. Ik geloof dus dat wij moeten vertalen: „wanneer de betalingstermijn om is”,²⁾ en dan zegt het artikel niets van toen bestaande

¹⁾ Mr. S. J. Fockema Andreae: „Het Oud-Nederlandsch Burgerlijk Recht”, Haarlem 1906. Deel I, p. 332.

²⁾ In aansluiting hiermee nog in de „acht doemen”: III „Di tredde doem is, dat di landsata aegh toe witane mit een ede, hwaneer hi da

tijdpacht. We kunnen dus, dunkt me, wel zeggen, dat het kerkeland in dien tijd wel niet publiek verhuurd zal zijn geworden. Zelfs in den tijd van de Beneficialboeken (1543) schijnt dit nog een zeldzaamheid geweest te zijn. Wij moeten dit haast wel opmaken uit mededeelingen als te Morra: „Daer nae soe es die Patroon notrufftich geweest, aengaende die thoorn, welcker niet langer en mochte lyden sunder hulp, ende geen gelt voor handes was, dat die selue landen noch mosten verhuuyert wesen toe vier jaeren toe, ende syn opgeboeden over die gemeene Inwoonders, soe wye daer meest wolde voor gheuen te huyer, tot prouffyt des Patroons.”

Te Anjum moet zekere 8 p. zaadland meer huur doen of de huurder „sal gehouden wesen die landen te verlaeten, ende als dan die voorsz. landen vuyt te laeten roepen over den kercke”. In Zevenwolden vinden we enkele malen de mededeeling dat de huur blijft zooals ze van ouds geweest is; zoo te Sigerswoude: „Dese voorss. roeden gelden to huyr oestwärts int voorss. dorp een fleems elcx roede ende middel int dorp twee fleems ende int westereynd oock de roede een fleems, *ende heeft also van olts geweest* ende nw noch alsoo houden wordt.”¹⁾ Zoo ongeveer ook moeten we ons, dunkt mij, den toestand voorstellen in den tijd van het Schoutenrecht. De huurprijs stond vast; waren er meerdere liefhebbers voor een zeker perceel van het beschikbare land dan zal het waarschijnlijk verloot zijn geworden; dit was dan de bedoelde „verdeling”. De vraag onder welke personen het verloot werd, wordt beantwoord door text II en III boven geplaatst. Volgens deze beide lezingen moet de klager hebben *eigendom of leen* (natuurlijk is de beheer wr gulden habba da forma twa ieer, dat tredde ieer is di landhera nier to witane, ho lange hiara eentale se; als hi him dera heer iecht, soe aegh hi dine ker hor hine wrdriuwe, dan hine sitta leeth”. Dit is de lezing van Von Richthofen; die van de Haan Hettema verschilt hier weinig van. In verband met het eerste gedeelte kunnen de woorden „ho lange hiara eentale se”, nu toch moeilijk op den duur van het contract slaan. Wij nemen dus weer aan dat het de betalings-termijn is, waarop gedoeld wordt. Hierop wijst ook de overeenkomstige plaats in de „Rechten en Vrijheeden” gegeven door Albrecht van Beyeren: „Item so is die Landheere nare to weten van synre huren, dan die Landsate dat to ontughen, ten si dat die Landsate dat mit tughe moghe bewisen, dat hi die hure betaelt hebbe”. (Fr. Charterboek I, p. 287).

¹⁾ Zie: Beneficialboeken, pag. 93a, 95a, 95b, 96a.

doeling in dezelfde hemrik). Het mag dus geen bezitlooze zijn. De rechthebbenden zijn dus vrijwel dezelfde personen, die naderhand als schotschietende stemrecht in kerkelijke zaken hadden.

En nu is het wel interessant te zien, dat nog in 1543 ten minste in één dorp een gebruik bestond, vrijwel overeenkomende met de oude „verdeeling van de hemrik”, zooals die volgens de hier ontwikkelde hypothese moet worden opgevat. Wij lezen n.l. van het kerkeland te Jeslum 1): „De andere 2) voorsz. par-chelen van landen, den Patroon toecoemende, worden by die acht schotschietende huysen te Jeslum bij lotinge omgelecht ende gebruict, doende jaerlycx ter huyre (die twee rierimen 3) siaers op een halve golden gulden gerekent) een ende twintich golden guldens drie stuuers.” We mogen dit dunkt me wel als een bevestiging van onze theorie beschouwen.

Wat ten slotte de termijn van 4 jaar aangaat, in het Schoutenrecht genoemd, het is ook om de vier jaar, dat de graaf „bodthing” houdt, en dat de bisschop komt om geestelijk recht te spreken. Eigenaardig is nog wel dat de vierjaarlijksche verdeeling buiten de kerkvoogden om gaat; de vraag rijst dus of deze er al waren. In het Schoutenrecht en de andere oudere wetboeken worden ze, naar ik meen, niet genoemd; eerst in de eedsformulieren van Wijmbritseradeel treden zij op. Volgens het Schoutenrecht moet de schout ook zorgen voor de goede breedte van den weg om het kerkhof. Het zou dus niet vreemd zijn, dat hij ook voor een behoorlijke verdeeling van het kerkeland zorg droeg; nog in 1543 kwam soms de grietman over om dit land te verhuren. 4) Daar de schout de plaatsvervanger was van den graaf en als zoodanig voogd van het domeingood, spreekt het van zelf, dat op hem de zorg rustte voor een goede verdeeling van „des koninges eerue”.

1) B., p. 148b.

2) n.l. een paar perceelen te Ferwerd gelegen uitgezonderd.

3) ?

4) B., p. 141a.